

VIZIONE

29 / 2018

International magazine for social sciences "VIZIONE" Skopje
Revistë ndërkombëtare për shkencat shoqërore "VIZIONE" Shkup
Меѓународно списаније за општествени науки, "VIZIONE" Скопје
www.visionmagazine.org

FIND US AT:

Research
Databases

First Published in August 2004

National and university library "St. Clement of Ohrid" - Skopje

ISSN: 1409-8962- printed form

ISSN 1857- 9221- electronic form

Open Access Journals, EBSCO (2014), Proquest & CiteFactor

Revista Vizione është regjistruar në Agjencionin për informacione në

Republikën e Maqedonisë, Nr. 02 – 482/ 2; Shkup 29 korrik 2004

*Visions Magazine is registered at the Agency for information in the Republic of
Macedonia, no. 02-482 / 2; Skopje, July 29, 2004*

Botues: Shoqata e Intelektualëve “Klubi Demokratik” – Shkup
Publisher: The Association of Intellectuals “Democratic Club” – Skopje

Këshilli botues / Editorial Board:

Prof. Dr.Nazmi Maliqi (Maqedoni),
Prof. Dr.Jorde Jakimovski (Maqedoni)
Prof. Dr.Vesel Latifi (Kosovë)
Prof. Dr.Milazim Krasniqi (Kosovë),
Prof. Dr.Temelko Ristevski (Maqedoni)
Prof. Dr.John Fisher (Kanada)
Prof. Dr.Irena Lama (Shqipëri)
Prof. Dr.Vlado Popovski (Maqedoni)
Prof. Dr.Bajram Pollozhani (Maqedoni),
Prof..Dr.Avni Presheva (Serbi),
Prof. Dr.Antoneta Vassileva (Bulgaria)
Prof. Dr.Agron Beka (Kosovë)
Prof.Dr. Nano Ruzhin (Maqedoni)
Prof. Dr. Semaus Taggart (Northern Ireland)
Prof.Dr. Yunus Emre Tansü (Türkiye)
Prof.Dr. Sejdefa Djafche (Maqedoni)

Kryeredaktor dhe redaktor përgjegjës

Editor-in-chief Prof. Dr.Nazmi Maliqi (Maqedoni)

Redaksia: Editorial staff:

Prof. Dr.John Fisher (Kanada)
Prof. Dr.Osman Kadriu (Maqedoni)
Prof. Dr.Mesud Idriz (Bosnja dhe Hercegovina)
Prof. Dr.Aynur Uraler (Türkiye)
Prof. Dr. Afrim Osmani (Maqedoni)
Prof. Dr. Juliana Zaharia (Shqipëri)
Prof. Dr. Marija Ignjatovic, (Serbi)
Dr.sc.Drita N. Maliqi (Maqedoni)
Prof. Dr. Semaus Taggart (Northern Ireland)
Prof. Dr.Dr.Irina Chudoska - Blazhevaska (Maqedoni)
Prof. Dr. Drita Fazlija Mahmudi (Maqedoni)
Prof. Dr.Fadil Maloku (Kosovë)
Prof. Dr. Olga Gurkova (Maqedoni)

Computer arrangement: Mr.sc. Faton Maliqi

Shtyp / Printing house: Grafotex

VIZIONE VISIONS

*Revistë studimore - shkencore me përmbajtje:
Studios and scientific magazine with*

- *Education culture science*
- *Sociologic content,*
- *Integrime evropatlantike*
- *Euroatlantic integration,*
- *Ekonomike dhe – Economic*
- *Political and juridical content*

Nr. 29 / 2018

Shkup – Skopje, January 2018

www.visionsmagazine.org

Unioni i Inteligjencies Shqiptare 03.09.2004 Shkup

Përmbajtja/ Content

*Kultura gjuhësore e komunikimit
Culture and language communication*

Prof. dr. Irena NDOCI LAMA
**TRANSLATION: A TOOL FOR THE ENRICHMENT OF THE
LANGUAGE**
PËRKTHIMI NJË MJET PËR PASURIMIN E GJUHËS

Ljubica KARDALESKA
Aleksandra KAROVSKA - RISTOVSKA
**REVISITING THE VIEW OF PHONOLOGICAL AND PHONEMIC
AWARENESS AS EARLY PREDICTORS IN READING DIFFICULTIES**

Doc. Dr. Sherif SELIMI
ALBANIAN TRADE IN MACEDONIA
TREGIMI SHQIP NË MAQEDONI

Dr. Artan FIDA
**SOME TERMINOLOGICAL SPECIFICATIONS, A DEFINITION AND
SOME FEATURES OF THE CONTRASTIVE LINGUISTICS**

Ma. Kamela MARKU
**TRANSLATOR OF TEXTS TECHNIQUE
IS A INVESTIGATOR, WRITER, EDITOR**

Prof.Dr. Aleksandra Srbinska Donchevski
Prof.Dr. Tatjana Ashtalkoska Baloska

CONSISTENCY OF INFORMATION ARE A PREREQUISITE FOR EFFECTIVE COMMUNICATION BETWEEN CITIZENS AND THE LOCAL GOVERNMENT

Arsim kulturë shkencë
Education culture science

Prof. Dr. Ibrahim BERISHA
BOOKS, LIBRARY, SOCIETY: KOSOVO CASE
LIBRI, BIBLIOTEKA, SHOQËRIA: RASTI KOSOVA

ADMIRA NUSHI
MITI I DON KISHOTIT NË SHQIPËRI
DON QUIXOTE MYTH IN ALBANIA

Edlira BEJKO
INTEGRATING CHILDREN OF REPATRIATED MIGRANTS - THE NEXT CHALLENGE OF THE EDUCATION SYSTEM IN ALBANIA

Dr. Sc. Gabriela DURCHEVSKA GEORGIEVA
PRE-SCHOOL EDUCATION IN REPUBLIC OF MACEDONIA AND IN EUROPEAN EDUCATIONAL CONTEXT

Dr.Sc. Avni AVDIU
THE QUALITY OF THE SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT
THELLËSIA E TË KUPTUARIT TË ZHVILLIMIT SHKENCOR

Afrim A. Gashi, Arsim KURTI, Jehona ISMAILI,
Rina HOXHA, Gëzim KRASNIQI, Donjeta ELEZI
THE ROLE OF SEROLOGY IN THE IDENTIFICATION OF TRIGGERING INFECTIONS WITH CHLAMYDIA PNEUMONIAE AND CHLAMIDIA TRACHOMATIS IN REACTIVE ARTHRITIS

**Проф. д-р Ана КЕЧАН
ПОИМОТ ДРУГОСТ ВО КУЛТУРАТА, ФИЛОЗОФИЈАТА И
ПСИХОЛОГИЈАТА**

*Hulumtime juridike – politike
Juridical political research*

**Ali Musliu, PhD
MODERN SYSTEM OF HUMAN RIGHTS**

**Doc.Dr Fisnike BEKTESHI SHAQIRI
LEGAL SYSTEMS OF DIVORCE**

**Д-р Родна Живковска & Д-р Тина Пржеска
Д-р Драги Рашковски & Д-р Милица Шутова
LEGAL NORMS AS BUILDING BLOCKS OF LEGAL SYSTEMS**

**PhD Safet EMRULI
THE EFFECTS OF THE EUROPIAN INTEGRATION ON THE
CONSTITUTIONAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA AND
THE ROLE OF THE CONSTITUTIONAL COURT**

**Mr. Sc. Imrane RAMADANI MORINA
MEDIAN CHARTER AND HUMAN RESOURCES**

**Afet MAMUTI, Ph.D
PROTECTION OF OWNERSHIP RIGHTS UNDER THE LEGISLATION
OF MACEDONIA**

**Qebir Avziu, PhD
Afrim Osmani, PhD
THE ROL OF INTERNAL CONTROL TO DETECT THE POLICE
MISCONDUCT IN REPUBLIC OF MACEDONIA**

Doc.Dr. Flora KADRIU

GROUP RIGHTS, GROUP CULTURAL IDENTITY AND DEMOCRACY

PhD Stefan BUDZAKOSKI
CRIMINALISTIC ISSUES IN THE PREVIOUS PROCEDURE

PhD Natasha TODOROVSKA
**PROCEDURAL PROTECTION OF WITNESSES IN THE CRIMINAL
PROCEDURE IN REPUBLIC OF MACEDONIA**

Phd Samir SALIEVSKI
**THE RIGHTS OF THE SUSPECT AND ROLE OF DEFENSE IN THE
PREVIOUS PROCEDURE**

Persiatje socio – politike
Socio - political rationale

Dr. Juliana ZAHARIA
**EDUCATION, WORK, POLITICS, CULTURE, LOVE - YOUTH:
LIMITATIONS AND OPPORTUNITIES**

Elena TODOROVA, PhD, Associate Professor
**WOMEN AND POLITICAL PARTICIPATION- A PRECONDITION FOR
GENDER EQUALITY AND DEMOCRACY**

Prof.Dr. Jonuz ABDULLAI
Mr. Sc. Hasan ASANI, PHD candidat
**THE MIGRATION CHALLENGES FOR THE REPUBLIC OF
MACEDONIA AND THE REGION AFTER THE ARAB SPRING**

Hulumtime në ekonomi
Research in economics

**Mr. Sc. Arbresha AJDINI DURMISHI , PhD. Cand.
BUSINESS ETHICS - NECESSITY OR LUXURY**

**Borche SIBINOVSKI, PhD & Doc. Lazar ARSOVSKI, PhD
Maja TRIPUNOSKA, B.Econ.
MANAGEMENT OF MARKETING CHANNELS**

**Dr. Sc. Drita MALJICHI
STUDY APPROACH FROM THE PRISM OF ISLAMIC FINANCE AND
BANKING ON VIRTUAL CURRENCIES**

**Prof. Nada PETRUSHEVA Ph.D
Elena Jordanoska, MSc & Igor Jordanoski, MSc
THE ROLE OF FINANCIAL STATEMENTS IN THE IMPLEMENTATION OF
FUNDAMENTAL ANALYSIS OF STOCKS**

**Fisnik FERATI, PhD
Prof. Mirko TRIPUNOSKI, PhD & Prof. Slavica TRIPUNOSKA
PUBLIC HEALTH AND SOCIAL MARKETING IN THE REPUBLIC OF
MACEDONIA**

**Zlatko LEOV, MA
Prof. Mirko TRIPUNOSKI, PhD & Doc. Lazar ARSOVSKI, PhD
MANAGEMENT AND MARKETING CHANNELS DEVELOPMENT**

**Mr. Sc. Arbresha AJDINI DURMISHI, PhD. Candidate
COMPARATIVE ANALYSIS OF CONTEMPORARY MANAGEMENT
PRACTICES IN SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES (case study - Polog
region)**

**Vlera FERATI , MA,
Mirko TRIPUNOSKI, PhD & Doc. Lazar ARSOVSKI, PhD
REGIONAL DEVELOPMENT AND COMPETITIVE RELATIONS IN THE
WESTERN BALKANS**

Marrëdhëniet ndërkombëtare dhe diplomaci
International relations and diplomacy

Marina ARSOVSKA, PhD

**EU REGIONAL POLICY- POSSIBILITIES AND CHALLENGES FOR
REPUBLIC OF MACEDONIA**

Dr. Sc. Anita GLIGOROVA

**DECISION-MAKING AND PLANNING OF THE EUROPEAN UNION'S
PEACEKEEPING MISSIONS**

Dr.Sc. Teuta GJULADIN - HELLON

**EFFECTS OF GLOBALISATION OF FOOD SYSTEMS AND LIFESTYLE ON
HUMAN AND ENVIRONMENTAL HEALTH IN MACEDONIA**

Doc. Dr. Milaim FETAI

**A BRIEF OVERVIEW ON COOPERATION AND CHALLENGES FOR
MACEDONIA TO JOIN NATO**

Mr.sc.Ruzhdi KUÇI, PHD candidat

ATLANTIC INTEGRATION OF THE WESTERN BALKAN COUNTRIES

Recensione, Opione shkëncore

Prof.dr.Fadil MALOKU, sociolog

ISLAM IN THE WORLD OF GLOBALISM

Mr. Sc. Rijad Misini Ph.D. Canditate

Dr. Salih Sulaiman Almufadda, Phd.

**BUILDING SUGGESTED OBJECTIVES FOR THE JURISPRUDENCE
COURSE IN THE SECONDARY STAGE IN "ALAUDDIN" SCHOOLS IN
REPUBLIC OF KOSOVA**

Rasim Haxha

RECENSIONE REZYME RRETH DISERTACIONIT PËR GRADËN:
"MAGJISTËR I SHKENCËS SË FIKHUT" (JURISPRUDENCËS ISLAME)

Retro, Memory, Event, Personalities

Prof. Dr. Sadik ELSHANI

BRINGS AND CREATIONS - MBRESA E KUJTIME

**60 YEARS AGO, "PERPETRATION" WAS FOUNDED, THE ALBANIAN
STUDENTS' ASSOCIATION AT THE UNIVERSITY OF BELGRADE**

Dr. Sc. Taxhedin BISLIMI

**GAZI ISA BEU - PRIJATAR NË HUMANIZËM DHE NË THEMELIMIN E
INSTITUCIONEVE EDUKATIVO-ARSIMORE NË BALLKAN.**

**GAZI ISA BEY - A LEADER IN HUMANITY AND THE
ESTABLISHMENT OF EDUCATIONAL AND TEACHING INSTITUTIONS
IN THE BALKANS.**

Mr. Sc. Rexhep SUMA

**MAHMUD ARNAUTI, HOXHË, PROFESOR DHE DIJETARI I ISLAMIT
(1954-2017).**

Udhëzime për autorët	483
Упаство за авторите	484
Instructions for authors	485

VISIONS

International Social Sciences Magazine

Balliana | Attivitete | Seminare

Intervista

Recensione

Opinione

Botime

Kontakt

IADC - Intellectual Association Democratic Club

Skopje

INSURANCE IS THE LANGUAGE OF THE PRACTICAL LIFE

WELCOME

AUTO POLICIES

HOMEOWNERS

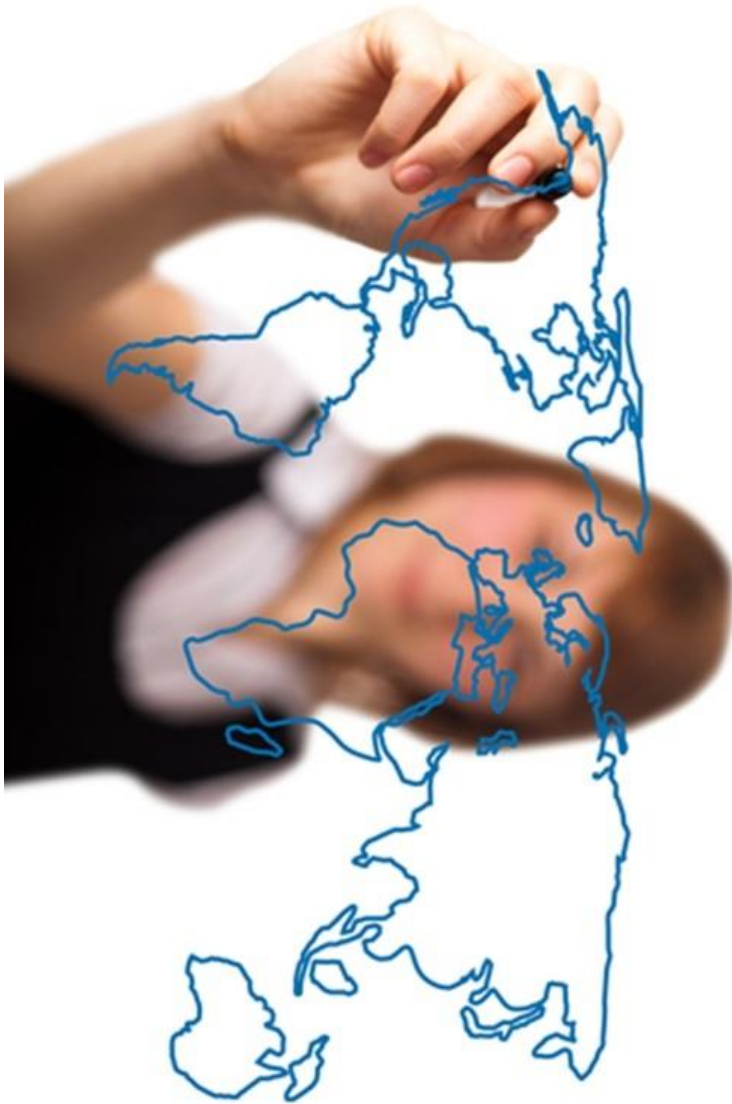

INSURANCE SERVICES

Auto

Get a custom quote for you

Kultura gjuhësore e komunikimit
Culture and language communication

Д-р Родна Живковска*
Д-р Тина Пржеска*
Д-р Драги Рашковски*
Д-р Милица Шутова*

LEGAL NORMS AS BUILDING BLOCKS OF LEGAL SYSTEMS

Abstract: *The paper analyses legal norms as building blocks of legal systems. Starting point is the generally accepted definition of legal norms as rules of conduct passed by an authorized legislator in legal procedure and guaranteed by the state's enforcement mechanism. On the basis of these defining characteristics legal norms are differentiated from other socially imposed rules of conduct such as morals and customs. The paper also examines the structure of legal norms which consists of two basic elements (disposition and sanction), and two auxiliary elements (hypothesis for the disposition, and hypothesis for the sanction). In the course of the analysis concerning the types of legal norms, different classification are taken into consideration, but the paper focuses on those who are more significant for positive law, such as classifications based on content, effect and aim of the legal norms.*

*Редовен професор на Правниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.

*Вонреден професор на Правниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.

* Доцент на Правниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје

* Доцент на Правниот факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“, Штип.

Key words: legal norm, legal relations, legal system, civil law.

Вовед

Правните системи во современиот свет претставуваат комплексни целини чија основна клетка е правната норма. Терминот „норма“ потекнува од римското право каде означувал „правило“. Ова основно значење на терминот „норма“ како правило за поведение останало до денес. Меѓутоа, треба да се има предвид дека во општествените односи постојат најразлични правила за поведение: обичајни правила, морални правила и правни правила, односно правни норми кои меѓу себе се разликуваат по начинот на кој се создадени, содржината и степенот на задолжителност. Во трудот ќе бидат преставени правните норми како задолжителни правила за поведение, нивната структура и видовите правни норми кои ги познава правната наука.

Поимот и структура на правната норма

Во правната теорија правните норми се определуваат како „правила за поведение донесени од страна на надлежен државен орган, во пропишана постапка и заштитени од страна на државниот апарат на принуда“¹⁹⁶. Од ова определување се извлекуваат основните карактеристики на правната норма: а) таа е правило за поведение; б) донесена е од страна на законодавно тело; в) донесена е во пропишана постапка и г) заштитена е од страна на државниот апарат на принуда, односно санкционирана е од страна на државната власт. Овие карактеристики на правната норма се користат за нејзино разликување од другите правила за поведение како што се моралните правила и обичаите. Имено, моралните правила и обичаите, за разлика од правните норми не се донесуваат организирано од страна на овластен субјект во пропишана постапка, туку настануваат неорганизирано во рамките на општествената средина¹⁹⁷. Моралните правила и обичаите исто така не подлежат на т.н. правна санкција како што е случајот со правните норми, туку на општествена санкција, како што е моралниот презир и сл.¹⁹⁸. По исклучок, посредно може да дојде и до нивно правно санкционирање, а тоа е кога законски пропис повикува на примена на определено морално правило или обичај¹⁹⁹. Иако постојат суштински разлики

¹⁹⁶ Така: Д. Бајалдиев, *Вовед во правото, Право*, Куманово, 1999: Македонска ризница, 71. Исто и S. Đorđević, *Uvod u pravo*, Sarajevo, 2015: Univerizet za poslovni inžinjering i menadžment - Pravni fakultet, 146.

¹⁹⁷ R. McAdams, *The Origin, Development, and Regulation of Norms*, Michigan Law Review, 96(2), 1997, 340 (338-425). Исто и: R. D. Cooter, *Three Effects of Social Norms on Law: Expression, Deterrence, and Internalization*, Oregon Law Review, Spring Vol. 79/1, 2000.

¹⁹⁸ Исто.

¹⁹⁹ Одредби со кои се упатува на примена на моралните и обичајните норми содржат генералните закони: Законот за сопственост и други стварни права, Сл. весник на РМ, бр. 18/01 (Види: чл. 9, 11, 19, 20, 28 и 128), Законот за облигационите односи, Сл. весник на РМ, бр. 18/01 (Види: чл. 3, 11, 15, 24, 25, 30-а и др.), Законот за наследување, Сл. весник на РМ, бр. 47/96 (Види: чл. 46 и 100); како и некои специјални закони.

понеѓу правните норми од една страна и моралните и обичајните правила од друга страна, во правната наука не се занемарува фактот дека меѓу нив постои взаемно влијание кое придонесува за понатамошна еволуција како на правните норми, така и на другите правила за поведење²⁰⁰.

Правната норма претставува основна клетка на правото која понатаму не може да се разложува без да изгуби од својата суштина како правило за поведење. Меѓутоа, тоа не значи дека правната норма нема своја структура која е предмет на анализа во правната теорија. Правната теорија препознава два основни елемента на правната норма: *диспозиција* и *санкција*²⁰¹. Овие два елемента во правната норма се алтернативно дадени, во смисла што, ако субјектот на правото го усогласи своето поведење со диспозицијата на правната норма, тогаш нема да дојде до примена на вториот елемент, т.е. санкцијата. Во обратна ситуација, кога субјектите на правото не се однесувале во согласност со диспозицијата на правната норма, тогаш следи примена на санкцијата како втор елемент на правната норма. Некои правни теоретичари исто така напоменуваат дека секоја правна норма нужно не мора да ги содржи двата основни елемента (диспозицијата и санкцијата). Се укажува на фактот дека некои правни норми во својата структура содржат само диспозиција, но не и санкција. Поаѓајќи од ова, тие заклучуваат дека најзначајниот елемент во структурата на правната норма е диспозицијата. Покрај двата основни елемента правната норма (диспозицијата и санкцијата) содржи и дополнителни елементи, кои во суштина претставуваат услови под кои се остварува содржината на таа правна норма. Станува збор за два споредни елемента: *претпоставка на диспозицијата* и *претпоставка на санкцијата*.

Диспозицијата како елемент на правната норма го изразува дозволеното поведење на субјектите на правото²⁰². Остварувањето на диспозицијата на правната норма секогаш се поврзува со определени услови, односно објективни околности кои се изразени преку споредниот елемент на правната норма – *претпоставката на диспозицијата*. Така на пример, ставот 2 од членот 97 на Законот за сопственост и други стварни права предвидува право на првенствено купување на посебен дел од зграда и во корист на закупецот кога посебниот дел од зградата е деловна просторија: „Доколку посебниот дел од зграда е деловна просторија, право на првенствено купување со сосопственикот има и закупецот.“. Во цитираната одредба претпоставката на диспозицијата е, „Доколку посебниот дел од зграда е деловна просторија“, а диспозицијата е: „право на првенствено купување со сосопственикот има и закупецот.“.

Како елемент од структурата на правната норма со кој се изразува дозволеното поведење на субјектите во правото, диспозицијата по својата природа е апстрактна и се однесува на поголем број на случаи. Сепак, во правната теорија се

²⁰⁰ Повеќе за ова види: Robert D. Cooter, op. cit., 2-22.

²⁰¹ Види: Д. Бајалциев, op. cit., 75.

²⁰² Така: Д. Бајалциев, op. cit., 78-79. Исто и D. Mitorović, *Uvod u pravo*, Beograd 2012: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 181.

укажува дека диспозицијата и покрај тоа што е апстрактна може да има различно ниво на определеност. Тоа доведува до разликување на определени диспозиции кои со одредена доза на прецизност го определуваат дозволеното поведение и на неопределени диспозиции кои можат да бидат правни стандарди, алтернативни диспозиции или заменливи диспозиции²⁰³. Правните стандарди се неопределени диспозиции чија содржина не е дефинирана во правната норма, туку се определува во секој поединечен случај. Во граѓанскоправните односи често се среќаваат правни норми во кои се содржани правни стандарди како што се „добар домаќин“, „добар стопанственик“, „добар стручњак“ и сл. Така на пример, одредбата на ставот 1 од членот 212 во својата диспозиција изразува правни стандарди: „*Плодоуживателот е должен своето право на плодоуживање да го остварува со внимание на добар домаќин, односно добар стопанственик, односно добар стручњак, во согласност со природата и намената на послужената ствар.*“. Исто и членот 433 на Законот за облигационите односи: „*Кога отстапувањето е извршено заради обезбедување на примачовото побарување спрема отстапувачот, примачот е должен да се грижи со внимание на добар стопанственик, односно добар домаќин за наплатаувањето на отстапеното побарување и по извршената наплата, откако ќе задржи колку што е потребно за намирување на сопственото побарување спрема отстапувачот, на овој да му го предаде вишокот.*“.

Преку алтернативните диспозиции на правната норма се изразуваат повеќе дозволените поведенија од кои субјектите во правото може да избираат едно. Пример за правна норма со алтернативна диспозиција е содржана во ставот 2 на членот 72 на Законот за облигационите односи: „*Ако за неизвршувањето на договорот е одговорна страната која го примила капарот, другата страна може, по свој избор, да бара извршување на договорот ако тоа уште е возможно или да бара надомест на штетата и враќање на капарот, или да бара враќање на удвоен капар.*“. Посебен вид на алтернативни диспозиции се оние кои даваат дискрециони овластувања за субјектите кон кои се упатени. Правните норми кои содржат диспозиции кои даваат дискрециони овластувања се упатени до државните органи како што се судовите и органите на државната управа. Дискреционите диспозиции му овозможуваат на надлежниот орган да избере една од можните алтернативи при уредување на правниот однос помеѓу субјектите во правото. Во правната наука се укажува дека нормите со дискрециони диспозиции создаваат можност за злоупотреба на овластувањата од страна на надлежните органи, посебно во земјите каде не е целосно имплементиран принципот на владеење на правото. Правна норма со дискрециона диспозиција е содржана во ставот 1 на членот 51 на Законот за сопственост и други стварни права: „*Кога делбата ја спроведува судот, тој се раководи од законските одредби, од спогодбата на сосопствениците за начинот на делбата, ако постои спогодба и ако таа е можна и дозволена, како и со правото на делба со исплата во смисла на член 52 од овој закон.*“. Правните норми со заменливи диспозиции се

²⁰³ Поблиску за ова кај: Д. Бајалчиев, *op. cit.*, 80-89. Исто и: G. Vukadinović, R. Stepanov, *Teorija prava I*, Petrovaradin, 2001, 273.

правни норми кои уредуваат поведенија кои не се задолжителни за субјектите на правото, па тие по своја волја можат да постапат и спротивно од она што е пропишано во правната норма. Во граѓанскоправните односи, кои се уредуваат согласно принципот на слободна диспозиција постојат бројни примери за правни норми со замениви диспозиции. Така на пример, заменива диспозиција е содржана во одредбата на членот 92 на Законот за сопственост и други стварни права „Во семејна заедница секој член, освен брачните и вонбрачните другари, стекнува право на сопственост на стварите за себе (посебен имот), **освен ако поинаку не се договорат** или ако тоа не произлегува од околностите на случајот.“.

Санкцијата е вториот основен елемент на правната норма кој се применува во случаите кога субјектите не постапиле во согласност со диспозицијата на правната норма. Условите, односно околностите под кои се применува санкцијата се дадени преку т.н. *претпоставка на санкцијата* која е вториот спореден елемент во структурата на правната норма²⁰⁴. Во одредбата на ставот 1 на членот 141 е пропишано „Тој што со вина ќе му причини штета на друг, должен е да ја надомести.“. Во цитираната одредба претпоставка на санкцијата е формулацијата „Тој што со вина ќе му причини штета на друг“, додека санкција е изразена во формулацијата „должен е да ја надомести.“. Карактеристично за санкцијата како елемент на правната норма е што таа е упатена кон државниот апарат на принуда, односно надлежните органи кои се овластени да ги спроведуваат (изрекуваат) санкциите определени со правните норми. Во оваа смисла, некои правни теоретичари со право забележуваат дека диспозицијата во правната норма е задолжително поведење за субјектите на правото, а санкцијата пак претставува задолжение упатено до надлежните органи, односно своевидна „секундарна диспозиција“²⁰⁵.

Во правните норми санкциите се изразуваат на различни начини, т.е. постојат повеќе различни видови санкции кои правната теорија ги класифицира врз основа на повеќе критериуми²⁰⁶. Според својата природа санкциите можат да бидат *казненоправни, граѓанскоправни, административно правни и дисциплински*. Казненоправните санкции се насочени кон личните добра на сторителот на кривично дело (неговата слобода). Граѓанскоправните санкции се насочени кон имотот на штетникот, т.е. лицето одговорно за надомест на штета. Административноправните санкции првенствено се насочени кон имотот на сторителот, но истите можат да бидат заменети и со казни санкции. Дисциплинските санкции се пропишани за повреди на обврските кои произлегуваат од работните односи. Во зависност од тоа кон што се насочени санкциите можат да бидат *санкции кон лицата* и *санкции кон акти*. Санкциите кон лицата се санкции кои се однесуваат непосредно на субјектите во правото (физички и правни лица) кои извршиле повреда на диспозицијата на

²⁰⁴ Види: Д. Бајалчиев, *op. cit.*, 92-93. Исто и: R. Lukić, B. Košutić, *Uvod u pravo*, Beograd, 2007: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 236.

²⁰⁵ Види: Z. Jež, *Pravni sistem sa osnovnim elementima opšteg učenja o pravu i državi*, Novi sad, 2006: Privredna akademija, 128.

²⁰⁶ Поблиску за ова види: Д. Бајалчиев, *op. cit.*, 94-96.

правната норма. Санкциите кон акти се насочени кон актите со кои се повредува хиерархиски повисока правна норма и се состојат во огласување на актот за рушлив или ништовен. Според целта на санкцијата се разликуваат *реститутивни санкции* и *ретрибутивни санкции*. Реститутивните санкции имаат за цел да се воспостави состојбата која постоела пред повреда на диспозицијата на правната норма (враќање во поранешна состојба, паричен надомест). Ретрибутивните санкции имаат за цел да се казни сторителот за повреда на диспозицијата на правната норма (казна затвор, договорна казна).

Видови правни норми

Објективното право е сочинето од голем број на правни норми со кои се уредуваат најразлични правни односи или определен сегмент од правниот однос, и тие се разликуваат по својата содржина, правното дејство, определеноста, начинот на кој ги уредуваат правните односи и др. Со оглед на разновидноста на правните норми, во правната теорија постојат најразлични класификации на правните норми како што се: условни и безусловни (во зависност од тоа дали за настанување на правната норма е потребен услов или не); апстрактни и конкретни (во зависност од степенот на воопштеност); општи (генерални) и посебни (поединечни) (во зависност од тоа дали се применливи на повеќе случаи или пак на точно определен – конкретен случај); апсолутно и релативно одредени (во зависност од степенот до кој го уредуваат правниот однос, односно дали оставаат простор за слободна диспозиција на страните – релативно одредени или не – апсолутно одредени); повисоки и пониски правни норми (во зависност од нивната хиерархиска поставеност) и др. Овие поделби на правните норми подетално се изучуваат во рамките на правно-теориските науки²⁰⁷. За позитивноправните дисциплини, како што е граѓанското право, најзначајни се поделбите на правните норми според: а) содржината, б) правното дејство и в) целта²⁰⁸.

а) Во зависност од тоа каква е **содржината на правната норма**, таа може да биде **забранувачка**, **обврзувачка** или **овластувачка**.

- Со **забранувачките норми** се определува кои поведенија се правно недопуштени, односно се определува како субјектите на правото не смеат да се однесуваат. При формулирање на забранувачките норми законодавецот најчесто користи термини како што се: не смее, не може, не е дозволено, забрането е или се забранува и сл. Покрај фактот што граѓанскоправните односи во голема мера се уредуваат врз основа на принципот на слободна иницијатива, сепак забранувачки норми се среќаваат во сите гранки на граѓанското право (стварното, облигационото и наследното право). Примери за забранувачки норми се: одредбата на ставот 3 од членот 9 на Законот за сопственост и други стварни права (понатаму: Закон за сопственост): „*Правото на сопственост не смее да се врши со цел на друг да му се*

²⁰⁷Види: Д. Бајалчиев, *op. cit.*, 96-103; Исто и Z. Jež, *op.cit.*, стр. 140. Како и: D. Mitorović, *op. cit.*, 188.

²⁰⁸Види: А. Групче, *Граѓанско право (Општ дел)*, Скопје, 1980: Култура, 91-94.

причини штета или тој да се спречи во остварувањето на неговото право.“; одредбата на ставот 1 од членот 60: „Заедничарот може својот дел во заедничката сопственост да го пренесе само на друг заедничар на истата ствар, а **не може** полноважно да го пренесе на трето лице надвор од заедничарите.“; одредбата на ставот 1 од членот 23 на Законот за облигационите и стварноправните односи во воздушниот сообраќај²⁰⁹: „Како регистриран багаж **не е дозволено** да се предадат ствари за чијшто превоз е потребна специјализирана дозвола ...“; одредбата на ставот 2 од членот 46 на Законот за земјоделско земјиште²¹⁰: „**Се забранува** палење на оган во посевите, во стрништата и во нивна близина.“; одредбата од членот 8 на Законот за облигационите односи: „**Забрането е** вршењето на право од облигационите односи спротивно на целта заради која е тоа со закон установено или признаено.“ и др.

- Преку **обврзувачките норми**, законодавецот определува обврски кои се задолжителни за субјектите во граѓанското право. Во законите обврзувачките норми се препознаваат по тоа што содржат термини како што се: мора, треба, е должен, има обврска и сл. Примери за обврзувачки норми се: одредбата на ставот 1 од членот 47 на Законот за наследување: „Завештателот којшто сака да исклучи некој наследник **мора** тоа да го изрази во тестаментот на несомнен начин, а корисно е да ја наведе и причината за исклучување.“; одредбата на ставот 2 од членот 45 на Законот за облигационите односи „Ако штетата е причинета со намера или крајно невнимание, оштетениот **треба** да го докаже нивното постоење.“; одредбата на ставот 2 од членот 20 на Законот за градежно земјиште²¹¹: „Носителот на правото на долготраен закуп **е должен** на сопственикот на градежното земјиште да му плаќа закупнина.“; одредбата на ставот 7 од членот 15 на Законот за земјоделското земјиште: „Сопственикот кој го понудил земјоделското земјиште на продажба, **има обврска** да склучи договор за купопродажба со најповолниот понудувач“ и др.

- **Овластувачки норми** се оние норми со кои законодавецот дава овластувања за субјектите на правото. Во граѓанското објективно право овластувачките норми се најбројни, со оглед на природата на граѓанскоправните односи, и се определуваат преку термини како што се: има право, може, е овластен, како и други термини кои изразуваат слобода во остварувањето на права. Примери за овластувачки норми се: одредбата на ставот 1 од членот 8 на Законот за сопственост: „Сопственикот **има право** својата ствар да ја држи, целосно да ја користи и да располага со неа по своја волја, доколку тоа не е спротивно на закон или на некое право на друго лице.“; одредбата на ставот 1 од членот 123 на Законот за заштита на културното наследство²¹²: „Имателот на заштитено добро **има право** на стручна помош без надоместок, во обем и вид утврдени со овој закон.“; одредбата на ставот 4

²⁰⁹ Сл. весник на РМ, бр. 85/08.

²¹⁰ Сл. весник на РМ, бр. 135/07.

²¹¹ Сл. весник на РМ, бр. 15/15.

²¹² Сл. весник на РМ, бр. 20/04.

од членот 43 на Законот за договорен залог²¹³: „Ако постојат повеќе заложни доверители, секој од нив **може** да се откаже од своето заложно право кое во тој случај престанува за него, но во однос на другите доверители останува непроменето.“; одредбата на ставот 1 од членот 251 на Законот за облигационите односи „Доверителот во обврзан однос **е овластен** да бара од должникот исполнување на обврската, а должникот е должен да ја исполни совесно во сето како што гласи таа.“; одредбата од членот 5 на Законот за сопственост: „Правото на сопственост и другите стварни права **се остваруваат** врз основа на слободна диспозиција...“ и др.

b) Според **правното дејство** правните норми се класифицираат на **императивни** и **диспозитивни**.

- **Императивните норми** се задолжителни за субјектите на правото кои мора да го усогласат своето поведење со тоа што е пропишано во нормата и не можат по своја волја да отстапуваат од пропишаното. Забранувачките и обврзувачките норми по своето правно дејство се императивни норми. За повреда, односно непочитување на императивните норми субјектите на правото трпат правни последици, односно санкции кои се извршуваат преку државниот апарат на принуда и се јавуваат во повеќе форми (имотна санкција, казнена санкција, прекршочна санкција). Согласно Законот за сопственост, сосопственикот кој го продава својот идеален дел од ствартата е должен прво да им го понуди на останатите сосопственици (право на првенствено купување, чл. 33). Правната последица од непочитувањето на правото на првенствено купување е пропишана во ставот 1 од членот 34 на Законот за сопственост: „Ако **сосопственикот што го продава својот сосопственички дел не им даде понуда на сите сосопственици, во таков случај сосопствениците на кои не им е дадена понудата можат по судски пат да бараат продажбата да се поништи и сосопственикот што го продава својот дел да постапи согласно со одредбите на ставовите 2 и 3 од член 33 на овој закон**.“. Со Законот за градење е забрането градењето без одобрение за градење или спротивно на одобрението за градење, а за непочитувањето на забраната следат повеќе правни последици како што се поништувањето на одобрението за градење (ст. 2, чл. 56), отстранување на бесправниот објект (ст. 1, ал. 1, чл. 134), а исто така е пропишана и кривична одговорност согласно Кривичниот законик на Р. Македонија. Согласно ставот 1 на членот 95 на Законот за облигационите односи: „**Договорот кој не е во согласност со Уставот, законите и добрите обичаи е ништовен, ако целта на повреденото правило не упатува на некоја друга санкција или ако со законот во определениот случај не е предвидено нешто друго**.“. Членот 8 на Законот за наследување исто така пропишува правна последица од непочитување на императивните норми во наследното право: „**Ништовен е договорот со кој некој го отуѓува наследството на кое се надева, како и секој договор за наследство на трето лице кое е уште живо**.“.

²¹³ Сл. весник на РМ, бр. 5/03.

- **Диспозитивни норми** (пермисивните норми) се нормите кои им даваат слобода на субјектите на правото да ги остваруваат правата и да ги уредуваат граѓанскоправните односи по своја волја, односно содржат правила за поведение кои не се задолжителни. Овластувачките норми по своето правно дејство се диспозитивни норми. Диспозитивните норми во граѓанското право можат да се јават во два подвида: *вистински диспозитивни норми и резервни диспозитивни норми.*

Вистинските диспозитивни норми се оние норми кои на субјектите во правото им даваат потополна слобода во остварувањето на граѓанските субјективни права и уредувањето на граѓанскоправните односи. Тоа се одредби кои содржат овластувања чие остварување зависи од волјата на субјектите на правото. Пример за вистински диспозитивни норми се: одредбата на ставот 2 на членот 20 на Законот за сопственост: „**Секој сопственик може да го загради своето земјиште со ограда која се наоѓа исклучиво на неговото земјиште**“; одредбата на ставот 1 од членот 59 на Законот за облигационите односи: „**Договорот може да биде склучен во било која форма, освен ако со закон поинаку не е определено.**“; одредбата од членот 9 на Законот за наследување „**Завештателот може со тестамент да располага со својот имот на начин определен со овој закон.**“ и др.

Резервните диспозитивни норми содржат правила за поведение кои имаат за цел да ја надополнат волјата на субјектите на правото во случаите кога тие пропуштиле по слободна волја да уредат одредени аспекти од граѓанскоправниот однос. Резервните диспозитивни норми не се задолжителни за субјектите во правото, бидејќи тие можат да постапуваат и поинаку од што е пропишано, но ако пропуштиле да определат нешто друго, тогаш се применува резервната диспозитивна норма. Овој вид на норми играат значајна улога во обезбедувањето правна сигурност во граѓанскоправните односи затоа што ја надополнуваат волјата на субјектите на правото, таму каде што е неопходно, за да може непречено да се остваруваат граѓанските субјективни права и граѓанските субјективни обврски. Примери за резервни диспозитивни норми се: одредбите на ставот 2 од членот 31 на Законот за сопственост: „**Кога предмет на правото на сопственост се плодносни ствари, плодовите и другите приходи од нив се распоредуваат меѓу сопствениците сразмерно на големината на нивните делови, доколку поинаку не е договорено.**“; одредбата од ставот 4 на членот 74 на Законот за облигационите односи: „**Ако договарачите не определеат рок до кој овластената страна може да се откаже од договорот, таа може да го стори тоа се додека не ќе тече рокот определен за исполнување на нејзината обврска.**“; одредбата на ставот 4 од членот 104 на Законот за наследување „**Ако завештателот пропуштил да одреди кој е должен да го изврши легатот, обврската за извршување лежи на сите законски и тестаментални наследници, сразмерно со вредноста на имотот што секој од нив го наследил.**“

- Некои цивилисти, покрај императивните и диспозитивните норми, разликуваат и т.н. **когентни норми** за кои сметаат дека се спој од императивна и диспозитивна норма. Станува збор за тип на норма која од една страна им дава можност на субјектите во правото по своја волја да го уредат граѓанскоправниот

однос, но ако тоа не го направат, тогаш ќе важи задолжението што е пропишано во когентната норма²¹⁴. Пример за когентна норма е: одредбата од ставот 2 на членот 137 на Законот за наследување: „Меѓу наследниците долговите се делат сразмерно со вредноста на имотот што секој од нив го наследил, ако со тестаментот поинаку не е определено.“. Разликувањето на когентните норми како посебна категорија на правни норми професорот А. Групче го смета за непотребно. Професорот смета дека законодавецот нема ограничувања и може да определува норми кои од една страна ќе бидат диспозитивни, но истовремено ќе предвидуваат и ограничувања за субјектите на правото кои ќе бидат од императивен карактер. Во оваа смисла професорот А. Групче подвлекува дека секоја слобода во вршење на правата може да биде делумно или целосно ограничена²¹⁵.

Важно е да се напомене дека во правната теорија правната норма не се поистоветува со законската одредба (членот, ставот) која претставува начин на кој се изразува содржината на правната норма²¹⁶. Правната норма може да биде потесна или поширока категорија од законската одредба, од причина што еден став од законска одредба може да содржи една или повеќе правни норми, а една правна норма може да биде изразена и преку повеќе законски одредби (во една одредба да е содржана диспозицијата на правната норма, а во друга санкцијата). Поаѓајќи од ова становиште на правната теорија не може да се каже дека когентната правна норма е спој од императивни и диспозитивни норми, туку дека законската одредба содржи во себе норма од императивен карактер и норма од диспозитивен карактер.

с) Според **целта** правните норми се делат на **интерпретативни, директивни и советодавни**.

- **Интерпретативни норми** се норми кои не претставуваат правило за поведење, туку служат за дефинирање и појаснување на други норми дадени во истиот или во некој друг пропис. Целта на интерпретативните норми е преку дефинирање на определени правни поими да го олеснат толкувањето и примената на законскиот пропис. Интерпретативни норми се содржани во голем број на закони од областа на граѓанското право, како што се на пример: одредбата на ставот 1 од членот 142 на Законот за сопственост: „**За скриено богатство во смисла на овој закон се сметаат: пари, злато, сребро, накит, драгоцени камења, ствари изработени од племенити метали и други драгоцености, кои скриени лежеле толку долго време, така што со сигурност не може да се утврди кој им е сопственикот.**“; одредбата на ставот 1 од членот 165-а на Законот за облигационите односи: „**Под производ, во смисла на овој закон, се подразбира било кој подвижен предмет, како и самостоен дел вграден во некој подвижен или недвижен предмет.**“; одредбата на ставот 4 од членот 29 на Законот за наследувањето „**Трајна заедница во смисла на одредбите од**

²¹⁴ Поблиску за ова кај: А. Групче, *op. cit.*, 93-94.

²¹⁵ Види: *Ibid*, 94.

²¹⁶ Види: D. Vranjanac, G. Dajović, *Osnovi prava*, Beograd, 2009: Pravni fakultet Univerziteta Union, 64.

овој член е онаа заедница која траела најмалку пет години и тоа непрекинато од засновањето на односите од овој член па се до смртта на оставителот.“ и др.

- *Директивните норми* се оние норми кои определуваат како треба да постапат определени субјекти овластени да го спроведуваат или применуваат законот или друг пропис. Најчесто, директивните норми се упатени кон судовите, органите на државната управа или други субјекти кои вршат јавни овластувања и одлучуваат за правата и обврските на физичките и правните лица. Примери за директивни норми се: одредбата на ставот 1 од членот 51 на Законот за сопственост: *„Кога делбата ја спроведува судот, тој се раководи од законските одредби, од спогодбата на сосопствениците за начинот на делбата, ако постои спогодба и ако таа е можна и дозволена, како и со правото на делба со исплата во смисла на член 52 од овој закон.*“; одредбата од ставот 1 на членот 146 на Законот за катастар на недвижности²¹⁷: *„Службеното лице при запишувањето во катастарот на недвижности, по службена должност, внимава дали се исполнети условите за запишување предвидени со овој закон, без да испитува дали исправите за правниот основ се составени, односно донесени согласно со закон.*“; одредбата на ставот 1 од членот 78 на Законот за заштита на културното наследство *„Ако недвижно културно наследство или друго недвижно добро заштитено според одредбите на овој закон или нивни делови се склони на паѓање поради дотраеност, или поголеми оштетувања со кои непосредно се загрозува нивната стабилност и поради тоа претставуваат опасност за соседните грабди и животот на луѓето, а таквата опасност не може да се отстрани на друг начин, органот што го донел актот за заштита може да даде согласност за уривање и отстранување на такво добро или негов дел.*“

- *Советодавни норми* претставуваат вид на норми кои пропишуваат незадолжително поведење за субјектите во правото. Целта на советодавните норми е да ги упати субјектите во правото како е пожелно да постапат при уредувањето на граѓанскоправните односи, меѓутоа за отстапувањето од содржината на советодавната норма не постои санкција. Примери за советодавна норма се: одредбата на ставот 3 од членот 556 на Законот за облигационите односи: *„Кога дар се прави со договор во корист на трето лице, прифаќањето на даропримачот не мора да биде во писмена форма, освен ако предмет на договорот за дар е недвижност.*“; одредбата од ставот 1 на членот 47 на Законот за наследувањето *„Завештателот којшто сака да исклучи некој наследник мора тоа да го изрази во тестаментот на несомнен начин, а корисно е да ја наведе и причината за исклучување*“; одредбата на ставот 2 од членот 176 на Законот за облигационите и стварноправните односи во воздушниот сообраќај: *„Ако се работи за побарувања за кои противникот на обезбедувањето може да ја ограничи својата одговорност, висината на обезбедувањето од ставот (1) на овој член не мора да биде поголема од износот на ограничената одговорност.*“ и др.

Summary

²¹⁷ Сл. весник на РМ, бр. 55/13.

The paper analyses legal norms as basic elements of legal systems. As it is shown in the paper, generally excepted definition in legal theory is the definition of legal norms as rules of conduct passed by the legislator in legal procedure and guaranteed by the enforcement mechanisms of the state. The definition underlines the basic characteristics of legal norms, and it is used to differentiate the legal norms from other social rules of conduct such as morals and customs. Unlike legal norms, morals and customs are created in a non-organized manner by accepting and/or repeating known behavior, and also, there is no organized enforcement mechanism.

The structure of legal norms, as it is shown in the paper, consists of four elements (two basic, and two auxiliary). Basic elements are the disposition and the sanction, and auxiliary are the hypothesis of the disposition and the hypothesis of the sanction. It is pointed out that the disposition and the sanction are mutually exclusive, meaning that non-compliance with the disposition invokes a sanction, and vice versa. The disposition of the legal norm expresses a rule of conduct directed to all persons, and the sanction expresses (primarily) compulsory duty of state's authorities to act against the violation of set rule of conduct. Hypothesis of the disposition and the hypothesis of the sanction as auxiliary elements express the conditions (circumstances) under which the disposition, or the sanction can be enforced.

Several classifications of legal norms are being analyzed in this paper, but as most significant are singled out the classifications based on content, effect and aim of the legal norm. Based on their content legal norms are determined as permissive, binding or prohibitive. Considering their effect legal norms are deemed imperative or dispositive. With respect to their aim legal norms are identified as interpretative, directive or advisory.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Д. Бајалциев (1999), *Вовед во правото, Право*, Куманово: Македонска ризница.
- D. Mitorović (2012), *Uvod u pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- D. Vranjanac, G. Dajović (2009), *Osnovi prava*, Beograd,: Pravni fakultet Univerziteta Union.
- G. Vukadinović, R. Stepanov (2001), *Teorija prava I*, Petrovaradin.
- R. D. Cooter (2000), *Three Effects of Social Norms on Law: Expression, Deterrence, and Internalization*, Oregon Law Review, Spring Vol. 79/1, (1-22).
- R. Lukić, B. Košutić (2007), *Uvod u pravo*, Beograd,: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- R. McAdams (1997), *The Origin, Development, and Regulation of Norms*, Michigan Law Review, 96(2), (338-425).
- S. Đorđević (2015), *Uvod u pravo*, Sarajevo,: Univerizet za poslovni inžinjering i menadžment - Pravni fakultet.
- Z. Jež (2006), *Pravni sistem sa osnovnim elementima opšteg učenja o pravu i državi*, Novi sad,: Privredna akademija.
- Закон за градежно земјиште, Сл. весник на РМ, бр. 15/2015, 98/2015, 193/2015, 226/2015, 31/2016, 142/2016 и 190/2016.

- Закон за договорен залог, Сл. весник на РМ, бр. 5/2003, 4/2005, 87/2007, 51/2011, 74/2012, 115/2014, 98/2015, 215/2015 и 61/2016.
- Закон за заштита на културното наследство, Сл. весник на РМ, бр. 20/2004, 115/2007, 18/2011, 148/2011, 23/2013, 137/2013, 164/2013, 38/2014, 44/2014, 199/2014, 104/2015, 154/15, 192/2015 и 39/2016.
- Закон за земјоделско земјиште, Сл. весник на РМ, бр. 135/2007, 17/2008, 18/2011, 42/2011, 148/2011, 95/2012, 79/2013, 87/2013, 106/2013, 164/2013, 39/2014, 130/2014, 166/2014, 72/2015, 98/2015, 154/2014, 215/2015, 7/2016 и 39/2016.
- Закон за катастар на недвижности, Сл. весник на РМ, бр. 55/2013, 41/2014, 115/2014, 116/2015, 153/2015, 192/2015, 61/2016 и 172/2016.
- Закон за наследување, Сл. весник на РМ, бр. 47/96;
- Закон за облигационите и стварноправните односи во воздушниот сообраќај, Сл. весник на РМ, бр. 85/2008, 148/2011, 10/2015 и 150/2015;
- Закон за облигационите односи, Сл. весник на РМ, бр. 18/2001, 4/02, 84/2008 161/2009;
- Закон за сопственост и други стварни права, Сл. весник на РМ, бр. 18 /2001, 92/08, 139/2009 и 35/2010.